

Маријана КИРШОВА /Никшић/

ПЕРСПЕКТИВЕ ТРАНСПОНОВАЊА У ПРАКСУ НЕКИХ СТЕВАНОВИЋЕВИХ ИДЕЈА О ГЛАГОЛСКОМ СИСТЕМУ СРПСКОГ ЈЕЗИКА

Имала сам част да у току годину и по дана радим у Београду на магистарској тези под вођством незаборавног Михаила Стевановића. Био ми је ментор док сам као постдипломац Катедре за словенску филологију Филолошког факултета Московског државног универзитета „Ломоносов” боравила на Филолошком факултету на специјализацији. Енциклопедијска знања и огромно педагошко искуство М. Стевановића много су ми помогли у раду на дисертацији и допринели мом даљем формирању као научника и наставника.

Познато је да се М. Стевановић од почетка своје научне каријере живо интересовао за глаголске системе, како српскохрватског, тако и других словенских језика. У свом целокупном научном раду многе студије он је посветио управо глаголском систему српског језика, иако се бавио, у већем или мањем обиму, буквално свим областима науке о српскохрватском језику: граматиком савременог језика, историјом језика, дијалектологијом, акцентологијом, лексикологијом и др. Његов рад се одликује мноштвом нових, веома запажених доприноса на научном, педагошком и општејезичком пољу. Између осталог, разрадио је теорију и основне категорије употребе глаголских времена и начина, унапредио је општесловенску науку о глаголском роду, потврдио је значајну улогу односа глаголске радње и објекта, много је изучавао глаголски систем, тј. синтаксу глагола.¹

Нашу пажњу је привукао један чланак М. Стевановића под насловом „Рекција глагола и облици њихове допуне”, објављен у часопису „Наш језик” далеке 1962. године. У овом чланку он покреће веома важан проблем

¹ В. о томе: Драго Ћупић, *Животи у знаку науке. Михаило Стевановић (1903-1991)*, Београд, 2000, стр. 86-94 и др.

глаголске рекције и запажа неке промене у развоју ове језичке појаве. Као генијалан провидац већ тада је осетио неопходност дубљег истраживања рекције глагола. Са гледишта проучавања српског језика као страног (нпр. за оне којима је руски језик матерњи) овај проблем је од великог значаја, јер представља поље чешћих евентуалних грешака које изазива интерференција између два сродна језика – српског и руског.

Познато је да је за већину словенских језика карактеристичан развијен предлошко-падежни систем, тако да се питање глаголске рекције уствари своди на бирање уз конкретан глагол одређених падежних облика именица или заменица са одговарајућим предлогом (или без њега). У последње време се у руском, као и у српском језику, запажа екпанзија предлога (предлози замењују собом падеже) и развој аналитичких начина изражавања падежних значења.² Лингвисти наглашавају да у неким словенским језицима (пре свега у руском) долази до слабљења падежних функција, појављује се тенденција претераног и много чешћег коришћења предлога: „...Существует и укрепляется тенденция заменять падежные сочетания предложными, что, в свою очередь, вписывается в тенденцию ослабления падежных функций, а это, в свою очередь, соответствует некоторой более общей тенденции”.³ На пример, у руском језику код глагола говорења обично се користи акузатив без предлога као падежна рекција: *описывать, доказывать, подчеркивать, отмечать, утверждать, показывать (что)*; међутим у последње време се све чешће уместо акузатива без предлога појављује *о* са локативом: *описывать* и др. (*о чем*), нпр.: *Я хотела об этом описывать отдельно. Предстоит ли этой стороне доказывать о незаконном происхождении швейцарских капиталов?* Предлог на тај начин постаје универзално средство за међусобно повезивање речи, развија вишезначност и придобија веома уопштену функцију, сличну падежној.

Аналогни процеси су захватили и друге словенске језике (нпр., пољски), међутим, изгледа, да у томе предњачи руски о чему говори повећање броја коришћених предлога који замењују све више беспредложних конструкција, као и масовнији карактер иновација.⁴

Претпоставља се да у неким случајевима на промену рекције глагола такође утиче рекција глаголске именице која стимулише појављивање сличне

² В.: Бранко Тошовић, *Русский язык в XX столетии*, Słowo z perspektywy językoznawcy i tłumacza, Gdańsk, 2002, стр. 163–164.

³ В.: М. Гловинская, *Активные процессы в грамматике (на материалах инноваций и массовых языковых ошибок)*, Русский язык конца XX столетия (1985–1995), ред. Е. А. Земская, Москва, 1996, стр. 260.

⁴ В. о томе: М. Я. Гловинская, *Активные процессы в грамматике*, стр. 300–301; Б. Тошович, *Русский язык в XX столетии*, стр. 163; Е. А. Фролова, *Типичные ошибки в формах согласования и управления и пути их устранения*, Русский язык в школе, 2, Москва, 1996, стр. 93–95.

рекције и код глагола. Таква је садашња ситуација у руском језику. Све је то од великог значаја за учење руског језика у српској језичкој средини, али и обрнуто – српског језика у руској језичкој средини. Међутим, то је новији процес који тек узима маха, и треба га проучавати и бележити случајеве „погрешне”, на први поглед, глаголске рекције која се постепено понавља у говорном, а касније се среће и у писаном језику и тако се полако устаљује и кодификује у језику.

Наравно, било би од користи упоредити овакво стање са ситуацијом у српском језику (између осталог, размотрити у ком се од ова два језика чешће користе предлози уз глагол и у ком правцу се мења глаголска рекција). Српски језик у том погледу тек предстоји да се испита. У том смислу је интересантно запажање чланова Одбора за стандардизацију српског језика које иде у прилог горе реченом: „Мада је употреба падежа углавном стабилна, врло се често дешава разбијање уходане рекције, нарочито уз предлог *за*: *Бринемо се за њима умесџо за њих*; уп. и: *На силу је оженио ту девојку умесџо оженио се том девојком*; *Разишли су се по том питању умесџо ... на том питању или у том питању*”.⁵

Међутим, пре таквог истраживања треба да се обави, неопходно потребан за оба поменута језика, посао око проучавања и систематизације засад „уходане”, тј. устаљене, кодификоване глаголске рекције у српском и руском језику уз коришћење контрастивне методе, што је од огромне користи за језичку праксу, за коректно савладавање српског, односно руског језика за странце. Чак и више од тога: пошто је глагол центар целе реченице, на шта је више пута указивао акад. М. Стевановић, проучавање комбинација глагола са другим речима је потребно и за оне којима је матерњи српски, односно руски језик, ради коректног формирања читаве реченице и правилније употребе самих глагола. У крајњој линији, овај проблем се тиче језичке културе нових генерација на чији језик често негативно утиче, од савршенства далеки, „живи” говорни језик мас-медија.

Дакле, речник глаголске рекције је потребан и за носиоце сваког од словенских језика, а камоли за странце који често нису сигурни у бирању одговарајућег падежа и (или) предлога за допуну уз глагол. Зато је потребан диференцијални рекцијски речник српских и руских глагола о чијој сам изради и о неопходности те израде у више наврата говорила и писала⁶ (у овим радовима се наводи и постојећа литература по том питању), пошто

⁵ *Картшоџека језичких недоумица*, Београд, јул, 1999, стр. 15.

⁶ В., нпр.: М. Киршова, *Нека зајажсања љоводом сџрукџуре рекцијскоџ речника*, Научни састанак слависта у Вукове дане, 26–2, Београд, 1997, стр. 433–439; М. Киршова, *Нека џиџања џлаџолске рекције у двојезичним словенским речницима*, Србистика, српско-руске језичке паралеле. Избор радова, Никшић, 2001, стр. 150–155, и др.

постојећи двојезични речници садрже по правилу веома шкрту информацију о том проблему или чак не садрже никакву. Рад на диференцијалном рекцијском речнику је отежан због целог низа чињеница: не постоји фреквенцијски речник српског речника; једини постојећи засад рекцијски речник српског језика⁷ веома је кратак (садржи свега 780 одредница); у речнику И. И. Толстоја (Сербскохрватско-русский словарь, третье издание, Москва, 1970) глаголска рекција се даје недоследно или се уопште не даје; у том погледу је много бољи руско-српскохрватски речник у ред. Б. Станковића.⁸ Међутим он је само делимично од помоћи приликом израде српско-руског дела диференцијалног рекцијског речника који се прави по азбучном реду.

Без обзира на све тешкоће, рад на диференцијалном речнику глагола у српском и руском језику је већ започет. У уводу се истиче да се у овом речнику први пут даје преглед фреквентних српских глагола и њима одговарајућих руских, уз потребне коментаре и кратке илустрације. Контрастивна метода која се користи у изради овог речника не захтева максималну обраду глагола према свим њиховим параметрима, већ свака одредница садржи информацију о конкретним разликама у рекцији српског и одговарајућег руског глагола. Дакле, лексички фонд речника сачињавају само такви српски глаголи и њихови руски еквиваленти, који имају различите рекције, нпр.:

прилазити *коме, чему* – подходить *к кому, к чему*
 честитати *коме шѝа* – поздравлять *кого с чем*
 захваљивати се *коме на чему* – благодарить *кого за что*

Одлучили смо да уврстимо у наш речник и такве диференцијалне српске и руске глаголе који се разликују у погледу повратности, односно неповратности, нпр.:

намеравати – намереваться
 остајати – оставаться
 светити се – мстить
 шалити се – шутить

Пошто је наш диференцијални речник намењен углавном потребама учења и студирања језика у наставном процесу и требало би да се користи као приручник за решавање проблема језичких недоумица и тешкоћа, везаних за употребу и функционисање глагола, он мора да буде што краћи и концизнији, да не садржи непотребан вишак информација и да буде лак у

⁷ В. Петровић, К. Дудић, *Речник глагола са грамађичким и лексичким дојунма*, Београд – Нови Сад, 1989.

⁸ *Руско-српскохрватски речник* у ред. Богољуба Станковића, Москва – Нови Сад, 1988. О потреби коришћења компаративно-диференцијалног принципа у двојезичкој руско-српској и српско-руској лексикографској пракси се говори у избору радова Богољуба Станковића „*Лексикографски огледи*”, Београд, 1999, стр. 17–23, 25–31, 33–39 и др.

коришћењу. Управо, због тешкоћа у превођењу неких глаголских синтагми са српског на руски, решили смо да наводимо руске еквиваленте у сличним тежим случајевима који немају директне везе са глаголском реакцијом у руском језику, нпр.:

доручковати *шїџа* – естѣ на завтрак, быть на завтрак

Обично доручкујем јаја. – На завтрак у меня обычно яйца.

На завтрак я обычно ем яйца.

Грађа у речнику се презентира азбучним редом ради прегледности и лакшег коришћења приручника. Глагол у одредници се даје у инфинитиву несвршеног вида; даље се у истој одредници наводи и глагол свршеног вида ако има исту реакцију, а у већини случајева глаголи несвршеног и свршеног вида управо имају исту реакцију, нпр.:

навикавати се несврш. прел. – *привыкать* несврш.

на + А.: – на некога, на нешто к + Д.: – к кому, к чему

навићи се сврш. *привыкнуть* сврш.

Као глаголске допуне у речнику се разматрају само именске лексеме чија је реализација условљена значењем глагола, док по страни остају инфинитиви, прилози, синтагме (осим наведеног горе изузетка), зависне реченице у функцији допуне.

Грађа за презентовање реакцијских односа у српском и руском језику је ексцерпирана из Речника Матице српске и Матице хрватске,⁹ као и из горе поменутих двојезичних речника И. Толстоја и Б. Станковића и радова српских и руских лингвиста, посвећених питањима глаголске реакције.

У наш диференцијални речник су ушли фреквентни глаголи опште употребе, тј. стилски неутрални и познати свим носиоцима српског језика (пошто је у овом случају српски базни, полазни језик). Природно је, међутим, да се између неких српских и одговарајућих руских глагола испољавају одређене разлике у погледу фреквентности и стилске вредности (уп., нпр., српски глагол *ангажовати се* са широком лепезом значења и реакција, са једне стране, и његов руски еквивалент *ангажировать* који има веома ограничену употребу, с друге стране).

Анализа већ прикупљене грађе у ова два језика показује да је у руском језику у поређењу са српским знатно чешћа предлошка конструкција, тј. фреквентнија је глаголска реакција с предлогом, нпр.:

надати се *чему* – надеяться *на что*

обратити се *коме* – обратиться *к кому*

присуствовати *чему* – присутствовать *на чём*

десити се *коме* – произойти *с кем*

⁹ *Речник српскохрватског књижевног језика*, књ. 1–6, Нови Сад, 1967 – 1976.

Вредна је пажње чињеница да се у савременом српском језику запажа експанзија акузатива: „Акузативска конструкција хвата маха, неосетно, али то показује једну тенденцију”¹⁰; у руском језику се исто осећа та појава, међутим, како нам се чини, у нешто скромнијим размерама. Навешћемо примере када се код рекцијски диференцијалних руских глагола појављује допуна у инструменталу, у поређењу са српским акузативом:

бирати *некога за некога* – выбирать *кого кем*

држати *некога за нешто* – считать *кого кем*

постављати *некога за нешто* – назначать *кого кем*

интересовати се *за некога, нешто* – интересоваться *кем, чем*

У ствари, у оба језика је присутна заједничка тежња замењивања падежа без предлога предлошко-падежним конструкцијама, али она није реализована у оба језика на исти начин и у истој мери. Међутим, сама тенденција слабења падежних функција у корист ширења предлога, о којој смо говорили горе, слаже се са универзалном тенденцијом за све индоевропске језике која се састоји у губљењу падежних флексија¹¹. Надамо се да ће израда диференцијалног речника глагола у српском и руском језику у некој мери допринети осветљавању ових веома интересантних проблема.

Маријана КИРШОВА

ПЕРСПЕКТИВЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ В ПРАКТИКЕ НЕКОТОРЫХ ИДЕЙ
М. СТЕВАНОВИЧА ОТНОСИТЕЛЬНО ГЛАГОЛЬНОЙ СИСТЕМЫ
СЕРБСКОГО ЯЗЫКА

Резюме

В работе отмечается, что одной из центральных проблем лингвистики в настоящее время являются закономерности соединения слов в речи, поскольку именно в сочетаемости ярко проявляется специфика конкретного языка, связанная с семантикой слова.

Поскольку глагол является организующим центром предложения, то естественно, что особое внимание следует уделять выявлению сочетаемостных способностей глагола, что необходимо учитывать в практике преподавания родственных славянских языков.

Важнейшим среди сочетаемостных возможностей глагола является глагольное управление, на что указывал в своих работах по глаголу акад. М. Стеванович. В связи с этим в данной работе обосновывается необходимость более глубокого изучения глагольного управления в сербском и русском языках в сопоставительном плане.

¹⁰ М. Павловић, *Рекције и функције*, Наш језик, књ. XII, св. 3–6, Београд, 1962, стр. 90–93.

¹¹ В.: М. Я. Гловинская, *Активные процессы в грамматике*, стр. 300–301.